

GÓTIKUS KŐFARAGÓ MŰHELY MÁTYÁS KORÁBAN

A nagy jelentőségű budavári ásatások 1948—52 között lezajlott szakaszában legnagyobb részben tisztázódott a középkori palota alaprajza. A felszínre került alapfalakon és in situ építészeti részleteken kívül — főleg feltöltési rétegekből — nagy mennyiségű épületplasztikai töredék látott napvilágot.¹

Tanulmányunkban ennek a mintegy 6000 töredéket számláló kőanyagnak egy kisebb csoportját: Mátyás király későgótikus palotaépítkezéseinek maradványait vizsgáljuk meg közelebbről.

A budavári ásatásokat megelőzően a palota területéről előkerült emlékanyagnak igen kis százalékát tette ki az a gótikus faragványcsoport, amelyet Mátyás király idejére datálhatunk. Amíg a feltárások nem hoztak nagyobb mennyiségű faragott töredéket felszínre, az időben közelálló Zsigmond- és Mátyás-kori gótikus anyag megkülönböztetése is nehézséget jelentett. 1952-re a faragványok száma közel megtízszereződött s lehetségessé vált a XV. század második feléből származó csoport szétválasztása. Az egész ásatási kőlelet-anyagunk mintegy öt százalékát teszik ki a Mátyás király idejéből származó finomszemcséjű puhamészkből készült, aprólékos, gondos kidolgozású kövek. Felismerésüket megkönnyítette az, hogy faragásmódjukat a legkésőbbi gótika félreismerhetetlen jegyei fémjelzik.

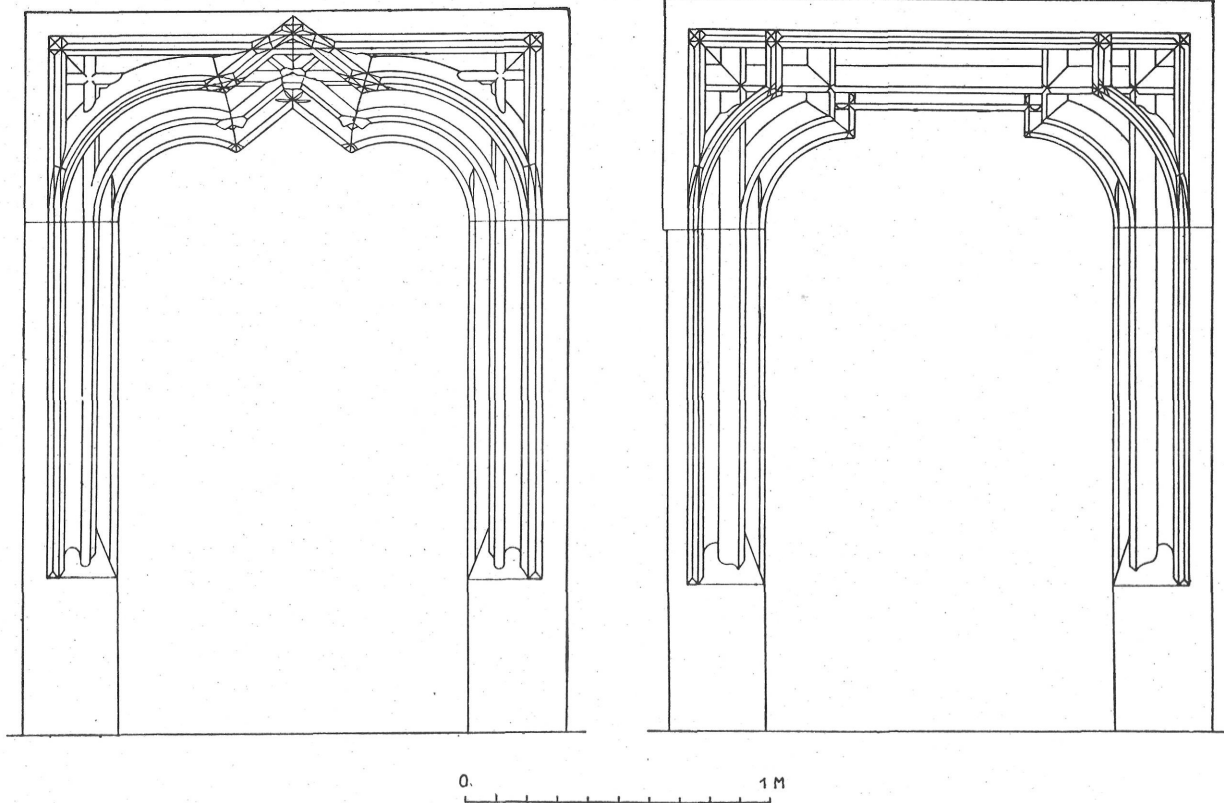
Azok a töredékek, amelyekkel dolgozatunkban közelebbről foglalkozunk, egytől egyig feltöltési rétegekből kerültek elő, másodlagos helyen. Azonban megállapítható, hogy a későgótikus palota törmelékanyagát pusztulás vagy lebontás után nem vihették messzire eredeti helyétől. U. feltűnő jelenség az, hogy a szóban forgó töredékek kevés kivétellel a középkori palota Dunára néző, keleti szárnyának területén kerültek felszínre. Közelebbről: főként a kápolna környéki „Külső támpillér” és „Nagyudvar” elnevezésű ásatási területen. Itt látott napvilágot a nagytömegű finoman profilált bordatöredék, nyílászkeret és egyéb építészeti részlet maradványa.

A Mátyás-kori gótikus anyag két részre osztható. Az első csoportba az olyan töredékeket soroltuk, amelyek részleteikben kevésbé jellegzetesek, járulékos díszítményként engedelmesen beleolvadnak a későgótika általános formakincsébe. Ide tartoznak az egyszerű profilvonalú, de külső formában díszes: kúszólevelekkel, keresztvirágokkal ékes fiálék, baldachinok, féloszlop-fők, konzolok stb. A második csoportot alkotó töredékek legnagyobb része már önmagában, rekonstrukció nélkül is beszédes. Ide a jellegzetes műhelygyakorlatra valló markáns profilrajzú faragványokat gyűjtöttük össze, olyan darabokat, amelyek az összehasonlításra biztosabb alapot nyújtanak. A rekonstrukciós kísérletek folyamán a második csoport töredékeinek összeillesztésével pálcaműves ajtó- és ablakkeretek alakultak ki. Ezek stílusban és faragásmódban az azonos lélőhelyű boltozati bordákkal szoros rokonságot mutatnak.²

A kettéválasztás esetleg a királyi műhely különböző csoportjainak munkásságát jelzi,³ de mindenképpen indokolt a feldolgozás mechanizmusa szempontjából is. Ugyanis az ásatási anyag töredékessége miatt arra kellett törekednünk, hogy rekonstruálni tudjunk bizonyos építészeti egységeket (ajtókat, ablakokat stb.). Az első csoportba tartozó faragványok lehetnek ajtó- vagy ablaktimpan, szobor feletti baldachin, boltozatot vagy szobrot tartó gyámkő, kandalló-dekoráció stb. részei. Egyszóval a rekonstrukcióra az egyes részletek többféle — és ennek következtében kevésbé megbízható — megoldásokat nyújtanak. Mivel a töredékes anyaghoz csak az

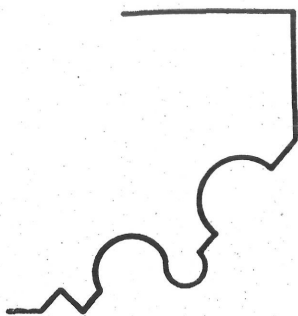
analógiás profilvizsgálat módszerével nyúlhatunk, erre a célra a második csoport töredékei nyújtanak módot, amelyek legkisebb részletükben is egyértelműen elárulják eredeti funkciójukat és rekonstrukciójuk eredeti felépítésüket a legnagyobb valószínűséggel megközelíti.

Az a tény, hogy a kutatásokat a rekonstrukciók elkészítése előtt indítottuk el, arra kényszerített, hogy a töredékek legapróbb részleteit is szemügyre vegyünk. Vizsgálódásunk folyamán kiderült, hogy az iskola- és műhelykapcsolatok megállapítására a profilanalízis igen alkalmas, mert míg a tervező kőfaragómesterek nagyobb építészeti egységek alkotásánál újdonságra törekedtek, addig az elhanyagolható részleteknél (pl. profil) leggyakrabban megőrizték a vérükbe

1. kép. A pesti Belvárosi templom oratórium-ajtaja

2. kép. A budavári Nagyudvar ásatási területen felszínre került ajtókeret. Várnai Dezső rekonstrukciója

3. kép. A pesti Belvárosi templom oratórium-ajtájának profilja

4. kép. A nagyudvari ajtókeret profilja

ivódott műhelygyakorlatot. Különösen érvényes ez a tárgyalandó későgótikus korszakban, amelyre éppen a részletformák komplikált megoldása jellemző. Ezzel magyarázható, hogy a budavári töredékek külföldön és Magyarországon felkutatott részletanalógiái nemcsak a későgótika internacionális formakincsére utalnak, hanem szorosabb kapcsolatokra is engednek következtetni.

A továbbiakban a második csoport három rekonstruált nyílászorúval foglalkozunk. Művészeti kapcsolataik kiderítése kettős célt szolgál. A párhuzamok segítségével egyrészt képet alkothatunk: milyen jellegű volt a palotaépítkezés utolsó, már-már a reneszánsz árnyékában meghúzódó építészeti korszaka, másrészt a központi jelentőségű királyi műhely széles hatáskörének egy sugarát is nyomon követhetjük.

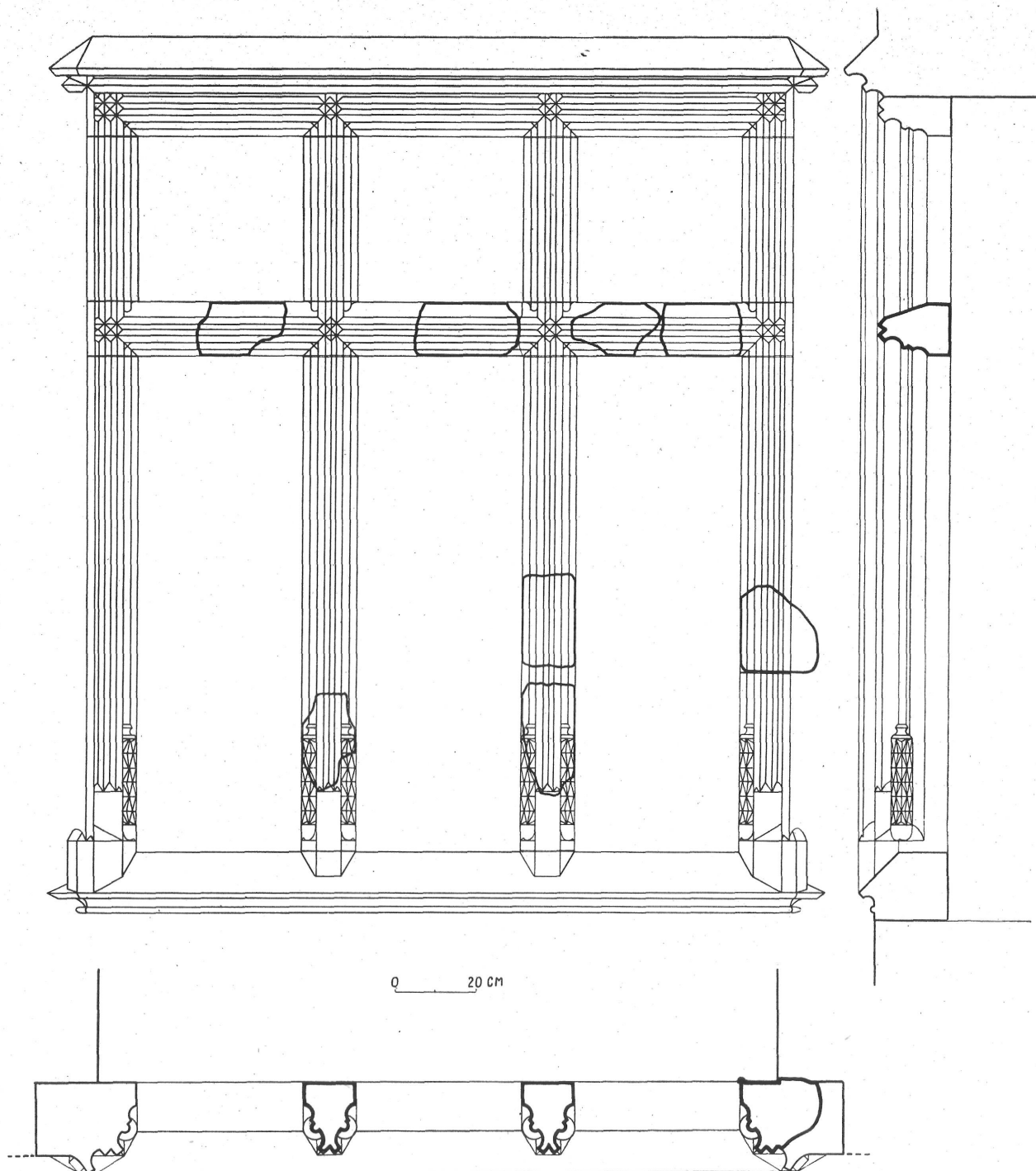
Első helyen azt az ajtókeretet említjük meg, amelynek bal felső sarokköve (11. kép) a Nagyudvaron került felszínre.⁴ Rekonstrukciója a lábazati megoldás kivételével minden ízében hitelesnek mondható: gyámköves, gazdagon átmetsződő pálcaműves kapu (2. kép). A későgótikában általánosan elterjedt gyámköves típus leggazdagabb változatát képviseli, amely szórványosan a XV. század hetvenes éveit körül jelenik meg. A sarokgyámkő elágazásoknál az egyes függőleges tagozatok mintegy tehetetlenül továbbfolytatják útjukat, míg a gyámkő vonalát követők lépcsőzetesen egymás mögött elágaznak.⁵ Az áthatások és a gyémántmetszéses találkozáspontok megoldása nagy gyakorlatot, precíz térbeli tájékozódást árul el egykori mesteréről. A keret profiljának (4. kép) belső vonala konvencionális: két horony és ferde élszedet között körtetag — ellenben a külső oldal hármás ékalakban állított lemeztagei műhelysajátosságot sejtetnek. Ezek a csonka „fecskefarkas”, a keret homloksíkjára merőleges lemeztagek hozzájárulnak a metszéspontoknál a jellegzetes gyémántmetszéses faragást.

A nagyudvari ajtókerethez hasonló stílusú az az ablakkeret, amelynek töredékeit a Külső támpillérnél hozta felszínre az ásatás (5. kép).⁶ A később ismertető analógia alapján készült rekonstrukció nyomán háromszögű pálcaműves ablak alakult ki, egyenes szemöldökkövel. A középső profiljában (13. kép) és a keretköveken a fecskefarkas profilelemnek gazdagabb, teljes példáját találjuk meg. Szerencsésen előkerült egy lábazati töredék is, gyémántmetszéses faragású dobbal. A formák rokonsága alapján nem kétséges, hogy a nagyudvari ajtó és a Külső támpillér ablakkerete azonos épület vagy helyiség díszítő részlete volt.

Harmadik helyen olyan ablakkeretet említünk meg, amely már az ásatások előtt is ismert volt. A Halászbástya Kőtár régi anyagában ragadta meg figyelmünket az a vakmértműves díszítésű szemöldökkő (10. kép), amelyről az osztók pálcátagos felső indításai árulják el, hogy egykor kétszögű ablakhoz tartozott. Horváth Henrik katalógusában a kő lelőhelyét a várpalota területén jelöli meg.⁷ A szemöldökkő vakmértműves díszítését négyzetes mezők alkotják, amelyeknek sarkait átlósan félkörök kötik össze. Az így keletkezett háló belső síkjait három- és négylevelűk töltik ki. A lábazati részletek rekonstrukciójára közelebbi támpont híján a legegyszerűbb megoldásra szorítkoztunk. A szemöldökkő kiegészítésének mintájául a kolozsvári ferences kolostor egyik ablaka szolgált.

A három építészeti részlet egy műhely kezemunkájára vall, azonos időben készült. De mikor?

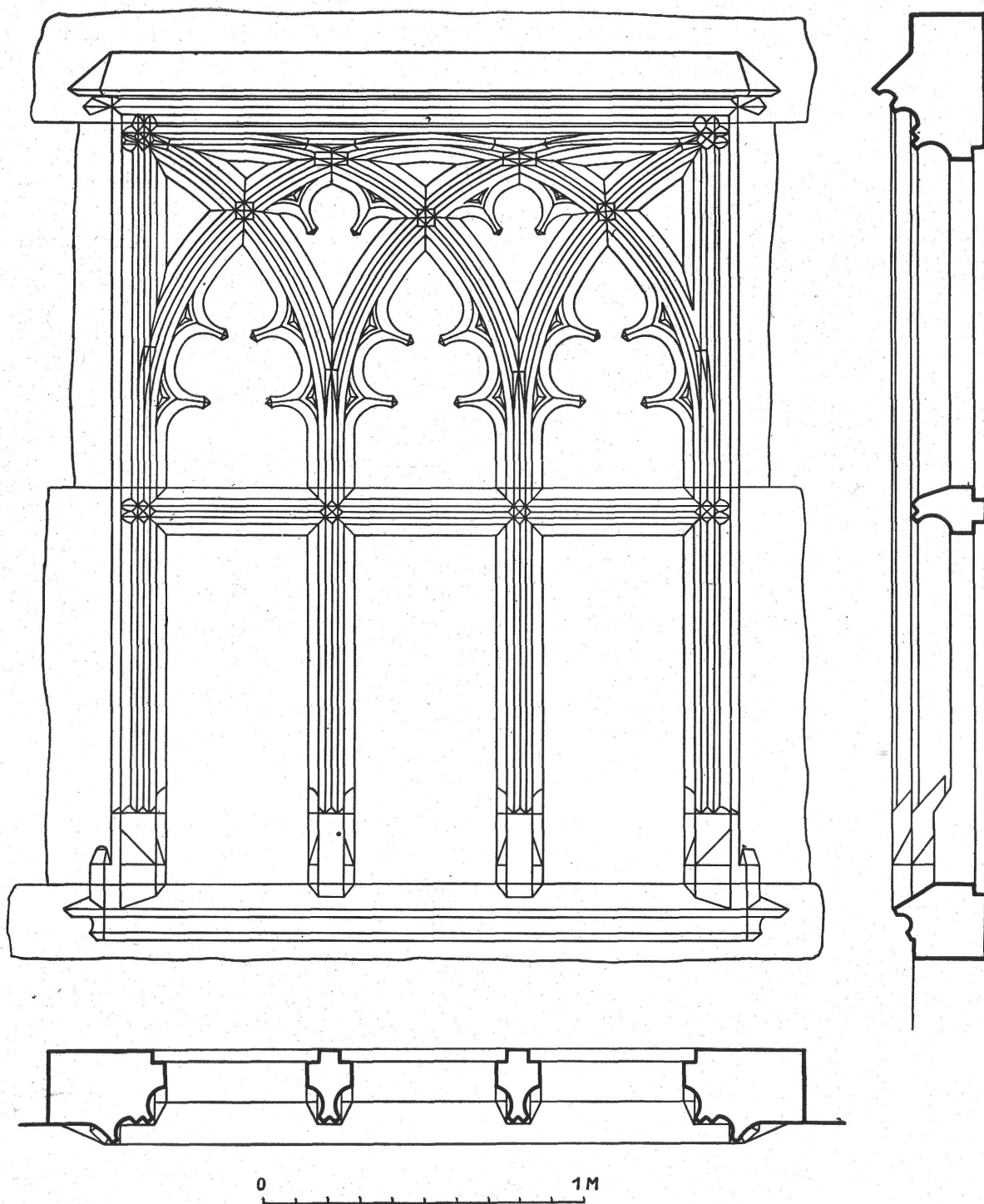
Mátyás király palotájának reneszánsz építkezései a kutatások mai állása szerint nagyobb mértékben 1476 — Beatrixszal kötött házasságának éve — után indultak meg.⁸ Kézenfekvő lenne az a feltételezés, hogy gótikus építkezései már az említett időpont előtt lezajlottak. Ennek a hipotézisnek ellentmondani látszik az ismertető építészeti anyag formai vizsgálata. A magyarországi XV. század végi anyag ismeretében a három nyílászorú és a bordatípusokat nyugodt lelkiismerettel a XV. század utolsó évtizedére vagy a XVI. század elejére datálnánk, ha bizonyos körülmények nem késztetnének megfontolásra. Elsősorban az, hogy bár Magyarországon ezek a formák a századforduló körül terjednek el, a király építkezése időben ezeket megelőzhetette, sőt mint később látni fogjuk, a formák nagy részét éppen Buda közvetítette az ország többi része felé. A későgótikus építészeti részletek nem datálhatók II. Ulászló idejére azért sem, mert a pálcaműves csoporttal rokon nagy mennyiségű bordatöredék nagyszabású boltozási munkákra, kiterjedt építkezésre vall, ami csak Mátyás király idejében képzelhető el.

5. kép. A budavári ásatások Külső támpillér lelőhelyén kiásott ablakkeret. Ilosfai József rekonstrukciója

A nyíláskeretek készítési idejének meghatározásához segít az, hogy az első helyen említett lépcsőzetes bélletű pálcaműves kaputípus közeli párhuzamát éppen azokon a helyeken találjuk meg, ahol Mátyás király csehországi hadjárata alkalmával és azt követően gyakran megfordult. A XV. században a cseh koronához tartozott Szilézia és vele együtt Lausitz is. Amikor Mátyást cseh királlyá választották, ez utóbbi két tartomány is birodalmához csatlakozott (1469). Szilézia fővárosában, Boroszlóban a nagyszabású városházépítkezést éppen a Mátyás uralmával kapcsolatos nyugalmasabb közállapotok tették lehetővé.⁹

A boroszlói városháza több évszázados építéstörténetének legfontosabb szakaszában — 1469 után — épült az emeleti pompás háromhajós nagyterem: a Remter déli hajója és a helyiség dekorációja. A feljegyzések és a terem zárókövein található évszámok tanúsága szerint

6. kép. A kolozsvári (eluji) ferences kolostor ebédlőtermének egyik ablaka.
Lux Kálmán felmérése és kiegészítése

az építkezés 1471-ben indult meg és 1481-ben fejeződött be.¹⁰ A terem nyílászkereteinek díszítése keltette fel a figyelmünket. A Remterből a szomszédos főpolgármesteri szobába vezető ajtó timpanonjában Mátyás király címere tűnik fel, ami azt bizonyítja, hogy a királynak az építkezéshez is köze volt. A timpanont két oldalt fiálék és gazdag faragású oszlopok keretezik, a belső keretet pedig gazdag lépcsőzetes pálcaműves ajtó képezi; a budavári nagyudvari nyílászkeret lépcsősen elágazó gyámköves megoldásának meggyőző párhuzama. Az analógia helyességét még alátámasztja az, hogy az áthatásoknál a gyémántmetszést alkotó fecskéfarkas

tagozatokat is megtaláljuk. Hasonló típust képviselnek a Remterből a Fürstensaalba és az utóbbiból a főpolgármesteri szobába vezető ajtók.

A részletformák azonossága alapján nem látszik túlzottnak az a feltevés, hogy a boroszlói városháza és a budai várpalota XV. század második felében lezajlott építkezése valamilyen módon kapcsolatban volt egymással. A közvetlen formaátvételre könnyen nyílhatott lehetőség: Mátyás király kíséretével együtt éppen azokban az években tartózkodott huzamosabb ideig Szilézia fővárosában, amikor az építkezés a legnagyobb lendülettel folyt.

A boroszlói nyíláskeretek 1471 és 1481 között készültek, a budaiakat nagy valószínűséggel az 1470–80-as évekre datálhatjuk.

Még itt megemlíjtük azt, hogy a boroszlói városháza nem először merül fel a budavári palotaépítkezésekkel kapcsolatban. Várnai Dezső hívta fel a figyelmet arra, hogy a budai várkápolna altemplomának bordatípusa a boroszlói városháza boltozati bordái között is megtalálható.¹¹

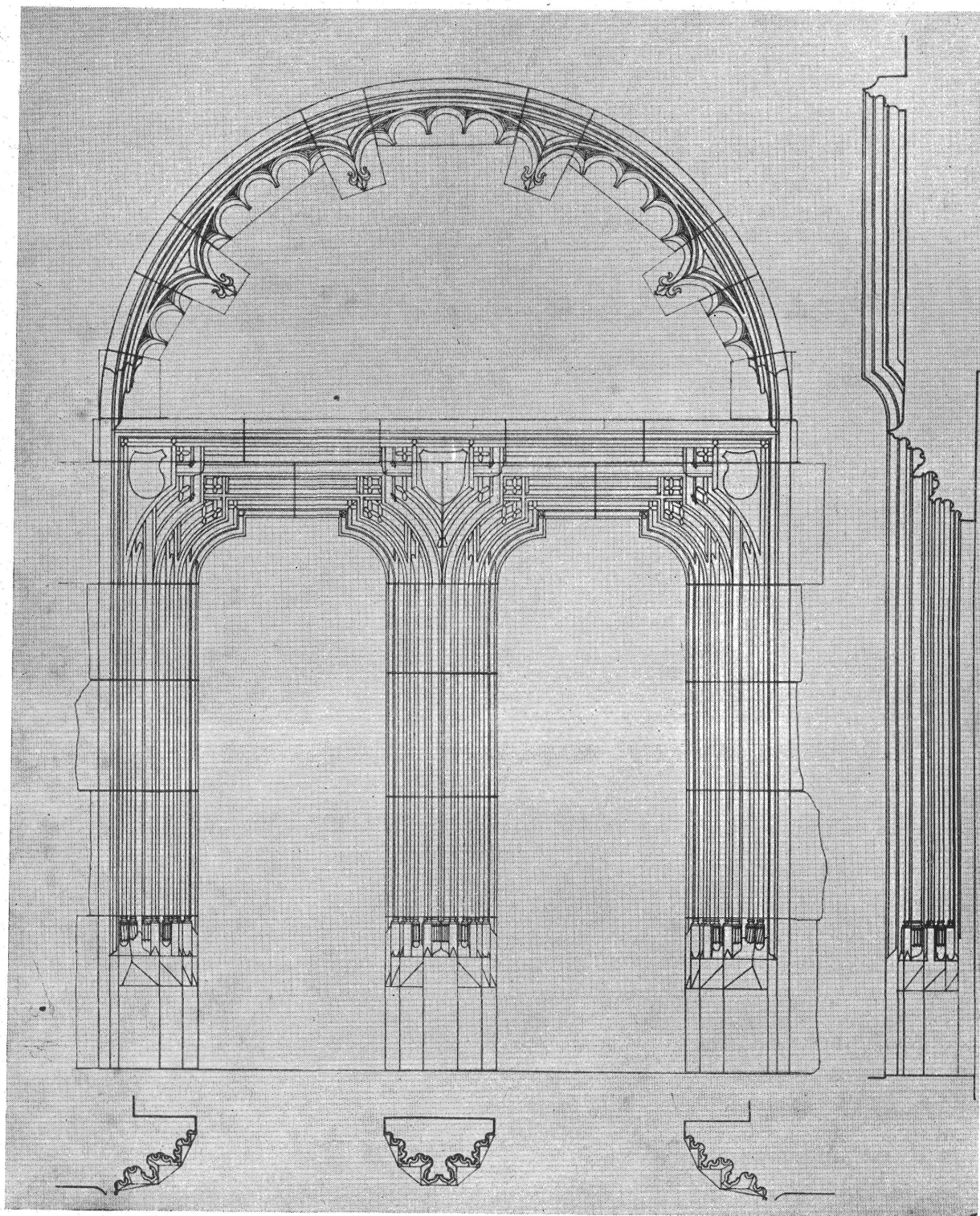
A sziléziai formák kisugárzását és a budai építészeti részletek újabb párhuzamát fedezhetjük fel a Lausitz tartománybeli görllitzi városháza bejárati lépcsője melletti kapun — sajátos módon — ismét Mátyás-címeres faragvány alatt.

A magyarországi anyagnak a budavári későgótikus faragványok második csoportjával való összehasonlítása során arra a meglepő eredményre kellett jutnunk, hogy a párhuzamok keresése a középkori Felvidék gazdag építészeti alkotásainál úgyszólván csődöt mond. Az analógiás szálak sokkal inkább keleti irányba vonzzák a figyelmet.

Kelet felé nem kellett messzire mennünk, hogy a budavári királyi műhely nyomait megtaláljuk. A pesti Belvárosi templom északi és déli kapuja a lépcsőzetes bélletű pálcaműves kaputípus talán legtökéletesebben kivitelezett magyarországi példája (8. kép) — ugyanazzal a technikai biztonsággal készült, amit a nagyudvari töredéken is megcsodálhatunk. Közvetlen műhelykapcsolatra azonban inkább a Belvárosi templom oratórium-ajtájának kiképzése mutat (1. kép). Első rátekintésre ez utóbbinak a nagyudvari kapuval való összevetése nem látszik meggyőzőnek azért, mert az oratórium bejáratának szemöldökkőve gazdagabb, komplikáltabb kivitelű. Azonban a két alkotás keresztmetszeti rajzát (3–4. kép) szemügyre véve feltűnik, hogy profilrajzuk — attól a lényegtelen különbségtől eltekintve, hogy egyiknél a körtetag helyét pálcá foglalja el — teljesen azonos. Lux Kálmán az északi és a déli bejáratokat és az oratórium ajtáját az 1470 körül lezajlott bővítési munkákhoz kapcsolja.¹² Az építkezések időpontját még közelebről segít meghatározni az az oklevél, amely szerint 1482-ben a pesti céhek oltárokat kérnek a maguk számára.¹³ Az új oltárok emelése valószínűleg akkor vált lehetségessé, amikor a kapuk építésével egyidejűen a templomot oldalkápolnákkal bővítették ki. A kapuk nem sokkal 1482 előtt, a budavári királyi kőfaragó műhely közreműködésével készülhettek.

A formai vizsgálatok Kolozsvárott két nevezetes középkori épületnél kiterjedt rokonsági kapcsolatokat mutattak a budavári anyaggal. Az egyik a Farkas utcai templom, a másik a ferencesek óvári klostroma. A budai nagyudvari kapu pálcaműves felépítésének és vele együtt a profilvonal megoldásának közeli kapcsolatokra utaló rokona a kolozsvári Farkas utcai templom nyugati kapuja (7. kép).¹⁴ A fecskefarkas profilelemnek a hornyokban egy-egy pálcával bővített változata nemcsak a Külső támpillér ablakának (5. kép) kizárólagos specialitása, hanem az impozáns kolozsvári kettős kapu profilornamentikájának is része.

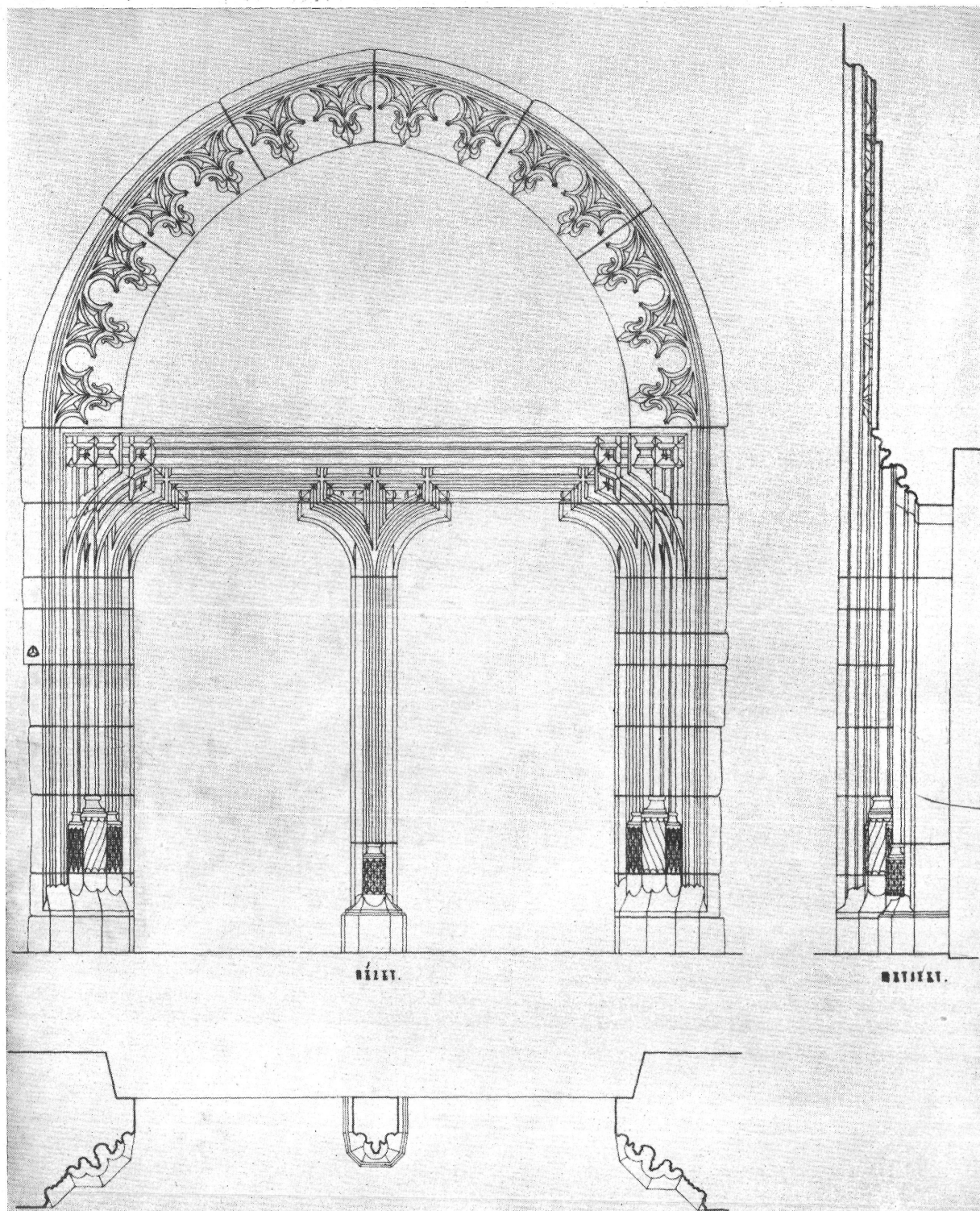
Az óvári klostrom részletformáiban a budavári építészeti részletek minden egyes darabja analógiára talál. A nagyudvari kapu a kolozsvári refektórium bejáratával (18. kép) azonos felépítésű. A Külső támpillér ablakkeretét éppen annak a frappáns profilanalógiának (6. kép) a segítségével sikerült rekonstruálni, amelyet ugyancsak a ferences kolostor refektóriumának egyik ablakán sikerült felfedezni (13–14. kép). Ugyanitt az ebédlőteremben elhelyezett felolvasó fülke egyik részletével kapcsolatban említjük meg az eddig kevesebb figyelemre méltatott Halászbástya kőtári ablakkeretét. A szemöldökkő vakmérműves ornamentikájának azonos vonalvezetésű párhuzamát a kolozsvári felolvasó fülke mennyezetén találjuk meg (9–10. kép). Az analógia alapját képező motívum a későgótika díszítménytárának elterjedt kelléke. Megtaláljuk a XV. század végén, a XVI. század elején Észak-Olaszországtól Észak-Németorszáig. Önmagában nem is

7. kép. A kolozsvári (cluji) Farkas utcai templom nyugati bejárata. Lux Kálmán felmérése és rekonstrukciója

tekinthetnénk megbízhatónak, ha a fülke egyéb részletein nem találnánk meg ismét a sokat emlegetett fecskefarkas tagozatot.

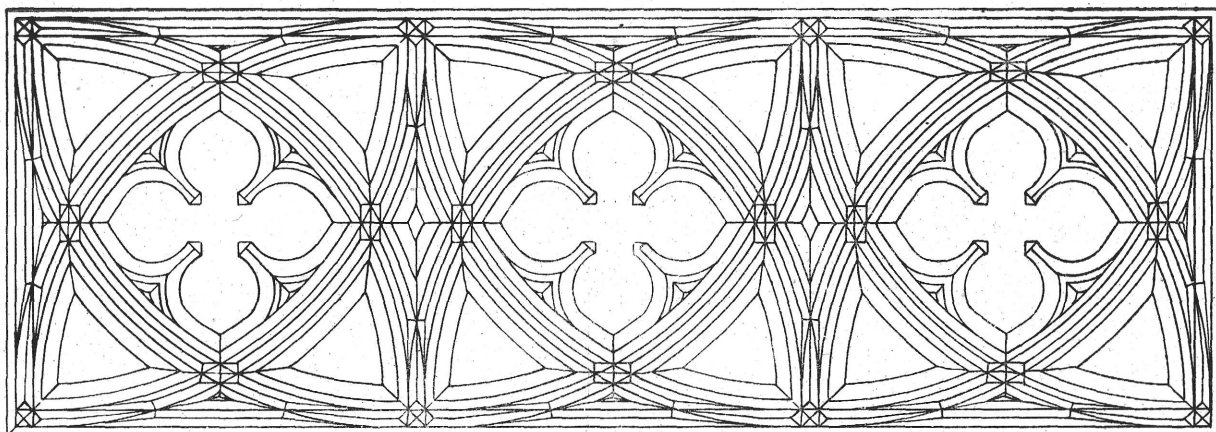
A részletes összehasonlítás tehát arra az eredményre vezetett, hogy a budai, 1470–80 körül működő kőfaragó műhely sajátos formái Kolozsvár későgótikus alkotásain is megjelennek.

8. kép. A pesti Belvárosi templom déli kapuja. Lux Kálmán felmérése és rekonstrukciója

Vajon a történeti, okleveles adatok, az eddigi kutatások megengedik-e azt a feltételezést, hogy a szoros rokonságot műhelykapcsolattal magyarázzuk?

A kolozsvári Farkas utcai templom építésének körülményeit értékes adatokat őrző oklevelek világítják meg, amelyek alapján magyarországi viszonylatban ritka részletességgel ismerhetjük meg építéstörténetét.¹⁵

9. kép. Felolvasó fülke mennyezete a kolozsvári (cluji) ferences kolostor ebédlőtermében

1486-ban Szabó Ambrus kolozsvári bíró és a kolozsvári városi tanács Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda kívánságára a kolozsvári Farkas utcában telket adományoz a ferences szerzeteseknek kolostorépítés céljára.¹⁶ 1487-ben a király Bécsújhelyről azt írja a városi tanácsnak, hogy az obszerváns ferencesek építkezését támogassák.¹⁷ Az 1490-es évből maradt fenn az építkezésre vonatkozó legfontosabb adat.¹⁸ Ez évben Visegrádról keltezett oklevelében Mátyás király közli Tharcsay Márton erdélyi sókamara bíróval, hogy a segítségét kívánja igénybe venni a kolozsvári ferences kolostor építésénél. Egyben közli, hogy Frater Joannes testvért társaival együtt Kolozsvárra küldi, hogy az építkezés irányítását átvegyék.

Frater Joannessel, a király által küldött építész személyével kapcsolatban — azon túl, hogy a Farkas utcai munkákat irányította — semmi bizonyosat nem tudunk. A fenti oklevélből csak az derül ki, hogy az építész szerzetes, még hozzá legnagyobb valószínűség szerint ferences barát volt.

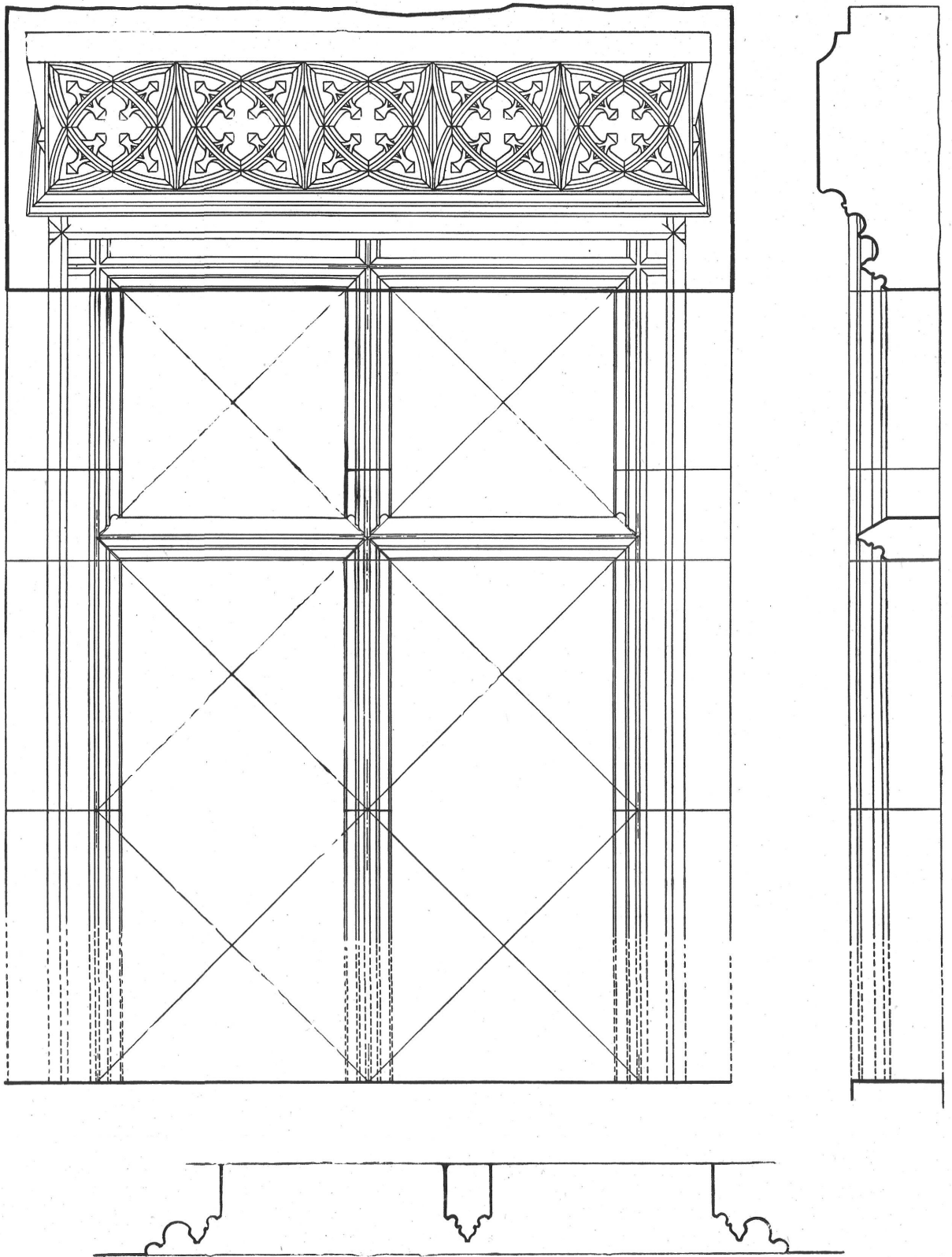
A budavári faragványok Kolozsvár felé mutató műhelykapcsolatainak tisztázására kiválóan alkalmasnak bizonyul Frater Joannes, a király bizalmát bíró szerzetes építész, akinek munkásságát a király úgy ismerhette meg legjobban, hogy az a királyi építkezéseknél, a budai műhelyben dolgozott, de legalábbis annak munkásságát behatóan ismerte.

A kolozsvári Farkas utcai templom alaprajzilag a szigorúan egyszerű obszerváns típust képviseli, amely főként Ausztriában a Kapisztrán János megjelenését követő évtizedekben terjedt el.¹⁹ Ezek a templomok puritán egyszerűségűek, gazdagabb dekorációra csak ott került sor, ahol a kolostortemplom nem csupán közadakozásból, hanem gazdagabb mecénás támogatásával készült. A díszesebb kivitelű példánál rendszeren kiderül, hogy a király vagy valamely főúr saját építőmesterét állította az építkezés szolgálatába. Példaként az ausztriai katzelsdorfi 1460 körül épült obszerváns templomot említjük, ahol az egyszerű, az előírásoknak megfelelő épület plasztikai dekorációját III. Frigyes udvari építőmestere, Peter Pusikas készítette.²⁰

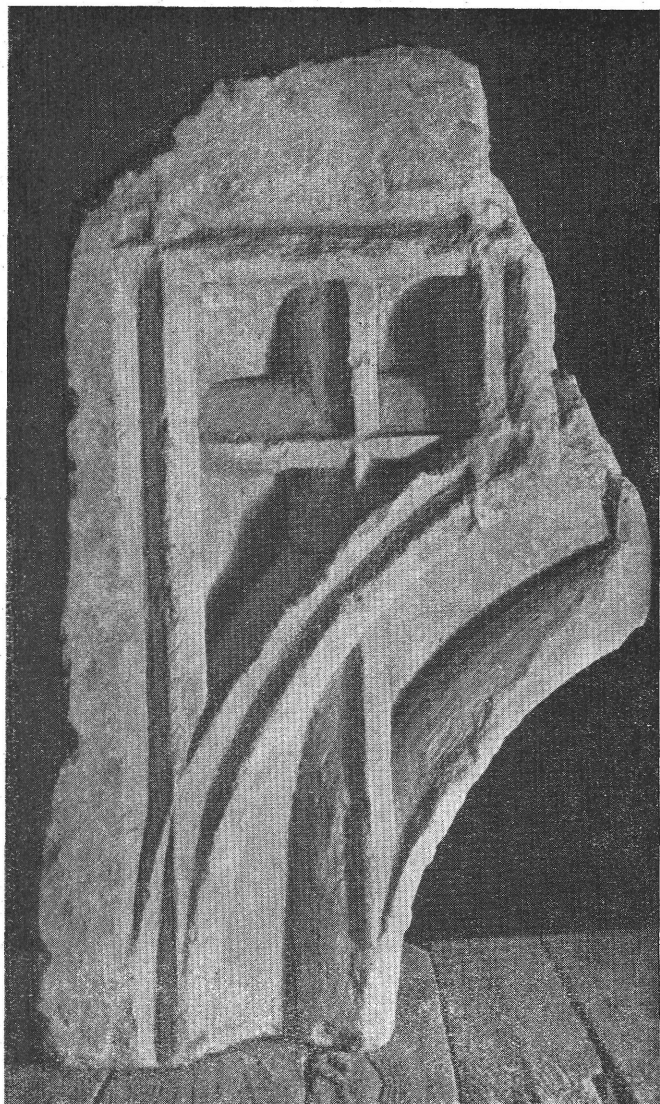
A kolozsvári Farkas utcai templom sajátos boltozati rendszerét, a részletformák magas színvonalú megoldását hasonlóképpen királyi építőmester, Frater Joannes közreműködése indokolja.

Frater Joannesnek a királyi műhellyel való kapcsolatára Entz Géza is rámutatott, aki a Farkas utcai templomról írott kiváló monográfiájában számolt az udvari építkezések hatásával.²¹ Nagy Zoltán ugyancsak felvetette a szerzetes építésznek mint királyi építőmesternek kérdését, és az építészeti anyag vizsgálata nyomán egy gyámkö-analógia alapján, amely a kolozsvári Farkas utcai templomot, Vajdahunyadot és egy, a visegrádi ásatásnál felszínre került konzolt köt össze, a mester visegrádi működését tételezi fel.²² Azokkal a kritikákkal, amelyek a fenti hipotézist elítélik,²³ lényegében egyetértünk azért, mert amikor a budavári—visegrádi ásatások későgotikus anyagának összehasonlítását végeztük, feltűnt, hogy milyen kevés hasonló vonást tudtunk felfedezni.

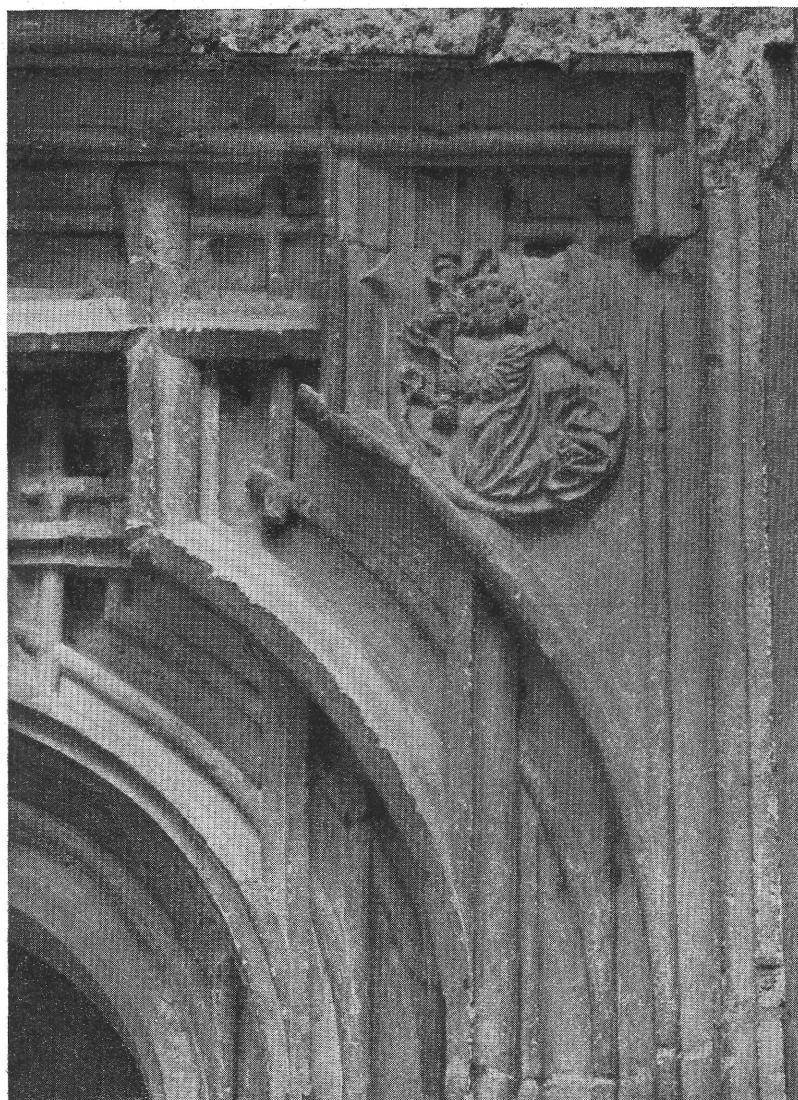
Még egy kérdés megoldása áll előttünk: hogyan került a kolozsvári ferences kolostor a budai műhely hatáskörébe?

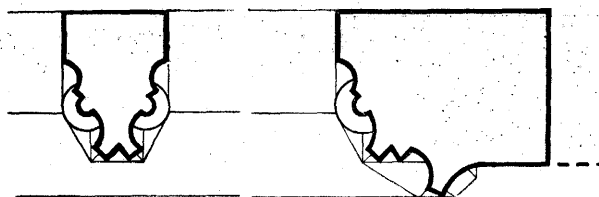
10. kép. Budavári ablakkeret a Halászbástya Kötárból. Horler Ferenc felmérése és rekonstrukciója

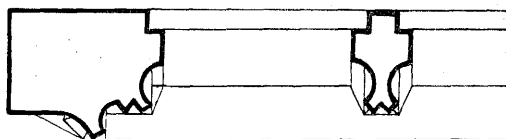
375 11. kép. A budavári Nagyudvar ásatási területen felszínre került ajtókeret-sarok

12. kép. Részlet a kolozsvári (cluji) Farkas utcai templom nyugati kapujáról

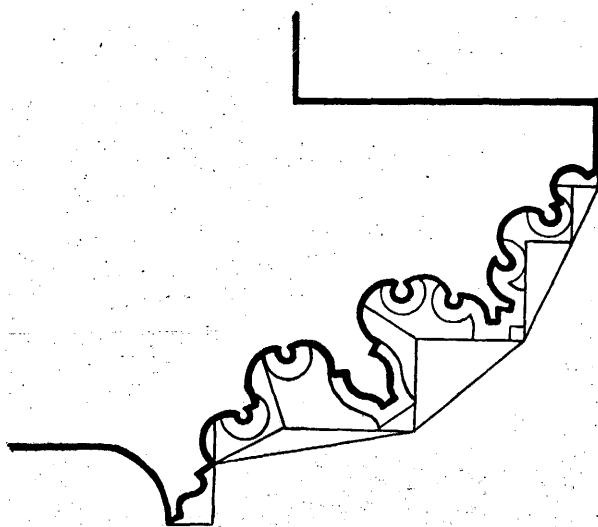
13. kép. A budavári Kúlsó támpillér lelöhelyen felszínre került keretkövek profilja

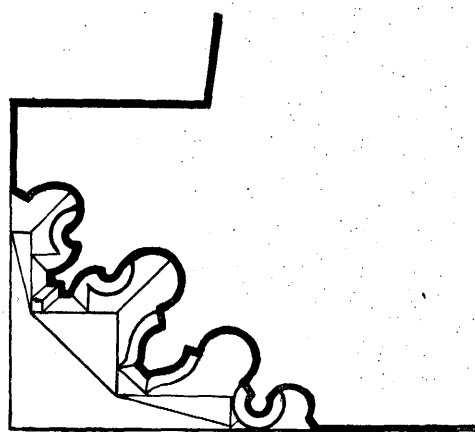
14. kép. A kolozsvári (cluji) ferences kolostor ebédlőtermének ablakprofilja

Az óvári ferences (1725 előtt domonkos) klostrommal kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre olyan oklevél, amely építését megnevezné. 1428-ból való első okleveles említése.²⁴ Hunyadi János 1455-ben a zárda építésének folytatására évenként 50 forint ára sőt adományozott.²⁵ Polnár Gábor boszniai püspök és kolozsmonostori apát 1500 körül kelt végrendeletében pénzt hagyott a templom hajójának boltozására.²⁶ Ez a legutóbbi okleveles adat az egyetlen, amely a ferences kolostornak azokra a részleteire vonatkoztatható, amelyeket fentebb részletesen ismertettünk.

Entz Géza, aki Frater Joannesnek a Farkas utcai építkezés utáni működését kutatta, a templom boltozati rendszerének speciális megoldását az óvári ferences kolostor templomában is megtalálta.²⁷ A két épület részletformáinak azonossága erősíti meg azt a feltevést, hogy a ferences kolostor ebédlőtermének mestere is Frater Joannes volt, aki a Farkas utcai munkák zömének befejezése után, 1500 körül itt folytatta működését. Entz Géza sikeres kutatási eredményéhez csak annyit szeretnénk még hozzátenni, hogy a részletformák profilvizsgálata feltevését a legnagyobb mértékben alátámasztja. Csak egy pillantást kell vetnünk a Farkas utcai templom nyugati ajtajának és a ferences kolostor refektórium-ajtájának keresztmetszetére (15–16. kép) ahhoz, hogy megállapítsuk: a kettő azonos mester alkotása.

15. kép. A kolozsvári (cluji) Farkas utcai templom nyugati bejáratának profilja

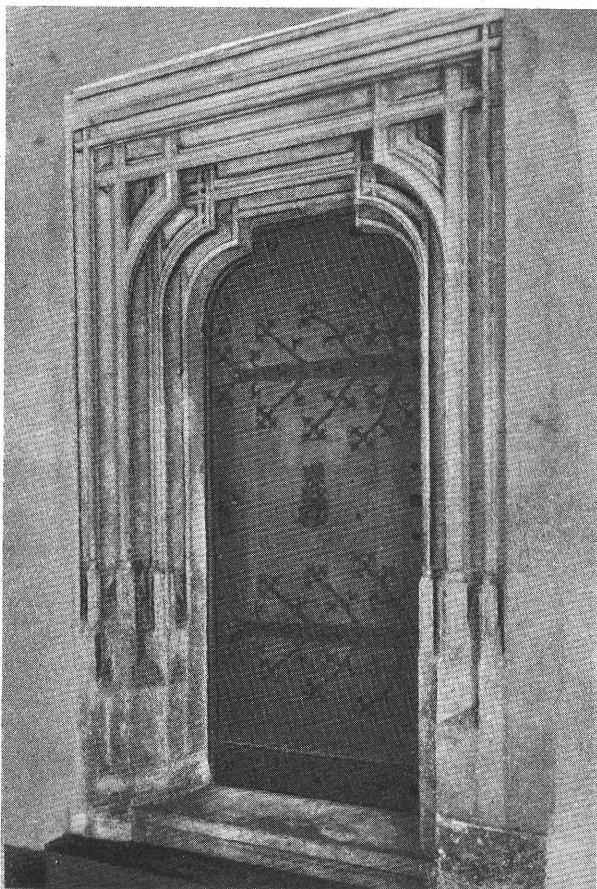
16. kép. A kolozsvári (cluji) ferences kolostor ebédlőterem-ajtájának profilja

17. kép. A kolozsvári (cluji) Farkas utcai templom nyugati kapujának mai állapota

Az a körülmény, hogy a Farkas utcai templom és a ferences kolostor 1500 körüli építkezését azonos személy irányította, megmagyarázza azokat a rokonsági szálakat is, amelyek a budai várásatás későgótikus anyagát a kolozsvári ebédlőterem részleteivel összefűzik.

A budavári ásatás töredékes emlékanyagának egy része, mint a bemutatott példákban láttuk, rekonstruálható bizonyos kisebb építészeti egységekké. Azonban ez még nem jelenti azt, hogy egy-egy összeállított ajtó, ablak vagy egyéb részlet alapján fogalmunk lenne az építkezés tér- és aránybeli összefüggéseiről, egy-egy terem vagy épületrész külső vagy belső képéről. Azonban az a körülmény, hogy a kolozsvári ferences kolostor részletformái oly közel állnak a budavári anyaghoz, a budai építkezések nagyobb összefüggéseinek megismeréséhez is közelebb visz bennünket. Ahol a részletformák azonosak, ott az építkezés egészének hasonlóságát is feltehetjük. Ezt a hipotézist alátámasztja az a körülmény,

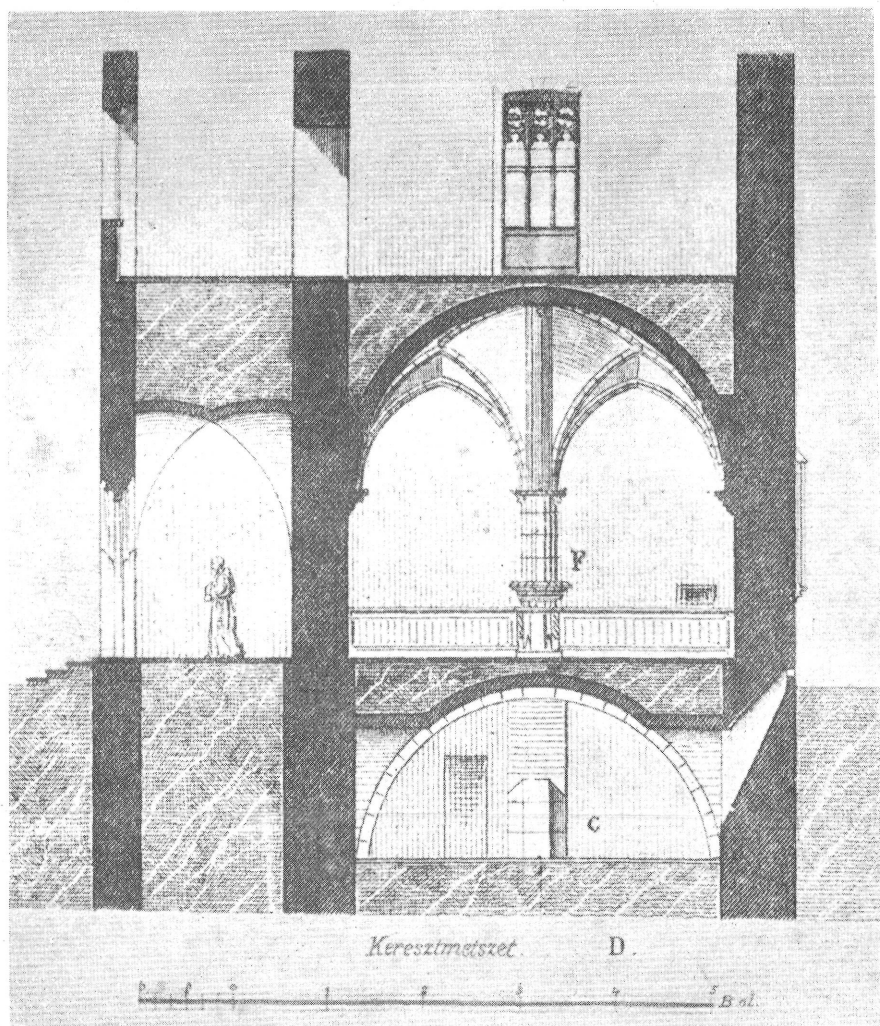
18. kép. A kolozsvári (cluji) ferences kolostor ebédlőtermének bejárata

hogy a kolozsvári ferences kolostor ebédlőterme nemcsak részleteiben, hanem szerkezetében is rokon a budavári palotának az ásatások nyomán felszínre került maradványaival.

A budavári déli nagycsarnok²⁸ és az óvári refektórium keresztmetszetében feltűnően azonos vonások mutatkoznak. Mindkét helyen tégladongás alsó helyiséget találunk, amelyet — Budán kettő, Kolozsvárott egy — a felső kéthajós helyiség boltozatát tartó pillér tör keresztül.

A budavári déli nagycsarnok a XV. század első felében épült, a kolozsvári refektórium szerkezeti része nagy valószínűséggel (falak, pillérek, a két egymás feletti helyiséget elválasztó dongaboltozat és fődém) a néhány évtizeddel később Hunyadi János pártfogásával 1455 körül lezajlott építkezésekhez kapcsolható. A refektóriumnak csak részletfaragványai és boltozata készül 1500 táján.²⁹ A déli nagycsarnok és a kolozsvári refektórium szerkezeti kapcsolatai feltehetően még a XV. század közepe tájáról datálódnak, a mecénás Hunyadi János kormányzóságának idejéből. Nem valószínűtlen, hogy az ő személyes kívánságát követve tartotta szem előtt a kolozsvári refektórium építésze a budavári példát.

Bizonyos ellentmondást fedezhetnének fel abban, hogy a két épület között még a XV. század közepéről származó rokon vonásokat a Mátyás-kori XV. század végi palota formáira nézve tartjuk jellegzeteseknek. Pedig éppen itt rejlik a kapcsolat lényege, mert a Mátyás-kori építkezések idején már nemigen emelték alapjában terjedelmes épületszárnyakat,³⁰ hanem — a

19. kép. A kolozsvári (cluj) ferences kolostor ebédlőtermének keresztmetszete

kolozsvári ferences kolostorhoz hasonlóan — a korábbi, Nagy Lajos-kori, vagy esetleg befejezetlenül maradt Zsigmond-kori traktusokat boltozták, illetve átboltozták, épületplasztikai díszítéssel látták el.

Végezetül tanulmányunk építészettörténeti eredményeit röviden a következőkben foglalhatjuk össze: A XV. század második felében, az 1470-es években a budavári palota reneszánsz építkezéseit közvetlenül megelőzően valószínűleg délkelet-németországi (Szilézia, Lausitz) hatások nyomán az épületplasztikában az ajtó-, ablakkeretek díszítésére gazdag későgótikus pálcaműves stílus honosodott meg. Ugyanekkor a palota keleti szárnyának jelentős részét új hálóboltozattal látták el. Az építkezést végző műhely formakincsét megtalálhatjuk a pesti Belvárosi templom 1480 körül épült részletein (északi, déli kapu, oratórium-ajtó). Ugyancsak a budavári műhellyel való közvetlen kapcsolatra utalnak a Frater Joannes munkásságához köthető kolozsvári Farkas utcai templom és a ferences kolostor egyes részletei.

J E G Y Z E T E K

¹ A budavári ásátások eredményeinek ismertetését l.: Gerevich L., *Castrum Budense. Arch. Ért.* (1952) 151. A budai vár feltárt maradványainak leírása: Budapest műemlékei. I. rész. Magyarország műemléki topográfiája. IV. köt. Bp. 1955, 234–288.

² A budavári ásátásoknál felszínre került bordaanyaggal *Várnai Dezső* foglalkozott (Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése, *Bud. Rég.* XVI. köt. Bp. 1955, 363–369). A bennünket érdeklő későgótikus bordatípusokat az 1. kép 22–33. sz. ábrákon mutatja be.

³ Gerevich László [*Castrum Budense. Arch. Ért.* (1952) 153] a címeres későgótikus faragványok mesterét a felvidéki Kassai István körében keresi.

⁴ Vármúzeum. Kötár, lt. sz. 53.2406.

⁵ A továbbiakban a rövidség kedvéért ezt a formát „lépcsőzetes bélletű pálcaműves kapu” néven említjük.

⁶ Vármúzeum. Kötár, lt. sz. 49.270. 1–17, 50. 24.

⁷ *Horváth H.*, A Halászbástya Kötár katalógusa. 191. sz.

⁸ Gerevich L., A budai várpalota története 1541-ig. Budapest műemlékei. I. rész. Magyarország műemléki topográfiája. IV. köt. Bp. 1955, 275.

⁹ L., *Burgemeister*, Die Kunstdenkmaler der Stadt Breslau. Breslau 1930, 16: „Im Jahre 1469 huldigte die Stadt dem tatkräftigen Ungarnkönige Matthias Korvinus, ... Ordnung und Sicherheit herrschte im Lande. Der reiche Ausbau des Rathauses mit seinem prunkenden Fassaden konnte ins Werk gesetzt werden.”

¹⁰ H. Lutsch, Die Kunstdenkmaler der Stadt Breslau. Breslau 1886, 95.

¹¹ *Várnai* i. m. 367.

¹² Lux K., A budapesti Belvárosi templom. Tanulmányok Budapest múltjából. II. köt. Bp. 1933, 30.

¹³ Uo. 16.

¹⁴ Fel kell hívnunk a figyelmet a kolozsvári Farkas utcai templom nyugati és a Belvárosi templom déli kapuja közötti szoros rokonságra is (7–8. kép).

¹⁵ *Jakab E.*, Oklevéltár Kolozsvár történetének első kötetéhez. Buda 1870.

¹⁶ Uo. 272. old., CLIX.

¹⁷ Uo. 276. old., CLXXIII.

¹⁸ Uo. 290. old., CLXXX.

¹⁹ Az obszerváns építőközösségek magyarországi munkásságáról és a Hunyadi-házzal való szoros kapcsolataikról külön tanulmány készül.

²⁰ R. Donin, Die Bettelordenskirchen in Österreich. Wien 1935, 284.

²¹ Entz G., A Farkas utcai templom. *KlNy. a Református Szemle* (1948) 14–18. számából. 34.

²² Nagy Z., János barát és Kőfaragó György, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építései. *Szépművészet* (1944).

²³ *Dercsényi D.*, Visegrád műemlékei. Bp. 1951, 85. — Entz i. m. 34.

²⁴ *Eszterhazy J.*, A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferenciek kolostorának ebédlöterme. *Arch. Köz.* (1873) 34.

²⁵ *Jakab* i. m. 191. old., CXIV.

²⁶ K. Fabritius, Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg. *Archiv, Neue Folge* V. 11. — Vö.: Entz i. m. 33.

²⁷ Entz i. m. 33.

²⁸ Gerevich utóbb i. m. 234–237.

²⁹ A kolozsvári ferences kolostor egyéb helyiségeire is jellemző ez a megkülönböztethető kettős építési periódus. Lux K., A kolozsvári szentferencendi kolostor épülete. Az O. M. Régészeti Társulat Évkönyve. 1920–22. Bp. 1923, 137–138.

³⁰ Gerevich utóbb i. m. 152.

GOTISCHE STEINMETZWERKSTATT IN DER ZEIT
DES KÖNIGS MATTHIAS

Durch die in den Jahren 1948—1952 in der Burg von Buda unternommenen bedeutsamen Ausgrabungen wurde zum Teil der Grundriss des seit langem der Vernichtung anheimgefallenen mittelalterlichen königlichen Palastes geklärt. Ausser den auf gedeckten Grundmauern und den »in situ« Bauteilen waren eine grosse Menge bauplastischer Fragmente zutage gekommen. Diese Studie befasst sich mit den Steinüberresten aus dem spätgotischen Palast des Königs Matthias, die eine kleinere selbständige Gruppe in dem geborgenen Fundbestand der Ausgrabung bilden.

Die Zahl der spätgotischen Werksteine aus der Regierungszeit Matthias' ist verhältnismässig gering und beträgt etwa 5% des gesamten Steinfundmaterials der Ausgrabung. Die Datierung und Wertung der Werksteine war mit grossen Schwierigkeiten verbunden, da sie ausnahmslos aus Aufschüttungsschichten, also an Sekundärorten, zum Vorschein gekommen sind. Es konnte jedoch festgestellt werden, dass der Trümmerschutt nach dem Verfall oder Abbau des Palastes nicht weit von seinem ursprünglichem Platz weggetragen wurde. Die später zu besprechenden Fragmente kamen nämlich mit einigen wenigen Ausnahmen im Osttrakt des mittelalterlichen Palastes zum Vorschein und waren einst wahrscheinlich in der Umgebung der königlichen Kapelle eingebaut. Während der Verarbeitung konnten wir nur jene spätgotischen Werksteine näher untersuchen, die ihre ursprüngliche Funktion eindeutig verrieten: indem sie sich zur Rekonstruktion von architektonischen Einheiten eigneten. Aus den Fragmenten gelang es uns, Fenster- und Türeinfassungen zu rekonstruieren. Nach eingehender Prüfung ihrer Profile werden wir im weiteren Parallele ziehen, mit deren Hilfe wir vom Charakter des spätgotischen Palastbaus von Buda eine Vorstellung geben können.

An dem als »Grosshof« benannten Grabungsgelände kam der linke obere Steinwurf einer Tür mit Kragstein und geradem Sturz zum Vorschein (Abb. 11). Bis auf die Sockellösung kann die Rekonstruktion als durchaus glaubwürdig angesehen werden (Abb. 2). Kennzeichnend für das Umrahmungsprofil ist, dass die an der äusseren Seite der Umrahmung in dreifacher Keilform angeordneten Plattenglieder von der Form eines »gestutzten Schwalbenschwanzes« eine Eigenart den Werkstatt vermuten lassen (Abb. 4).

Beim »äusseren Stützpfeiler« kam eine Fensterumrahmung ähnlichen Stils zum Vorschein (Abb. 5). Im Profil des Mittelpostens finden

wir das »Schwalbenschwanz«element wieder. Die Verwandtschaft der Formen lässt keinen Zweifel darüber bestehen, dass die schon genannten beiden Öffnungsrahmen Dekorationsteile desselben Gebäudes oder Saales gewesen sind.

Derselben Gruppe gehört eines der mit Blendmasswerk verzierten Fenstersturzteile in der Glyptothek der Fischerbastei an, einstmal ein Teil eines zweigliedrigen Fensters (Abb. 10). Der Stilcharakter der drei Einfassungen lässt die Arbeit derselben Werkstatt erkennen, ihre Entstehungszeit fällt zusammen, lediglich die Frage des Zeitpunkts bleibt offen.

Die Renaissancebauten des königlichen Palastes von Matthias wurden, gemäss dem heutigen Stand der Forschung nach 1476 begonnen. Die spätgotischen baulichen Unternehmungen, deren Erinnerung von den Öffnungsrahmungen bewahrt werden, haben wahrscheinlich noch vor 1476 stattgefunden, doch wird diese Zeitansetzung durch keine urkundlichen Überlieferungen bestätigt.

Wegweisend für die Zeitbestimmung ist der Umstand, dass der zuerst erwähnte (Abb. 2) stabwerkverkleidete Tortyp dem »Grosshof« in ausländischer Beziehung an den Orten zu finden ist, in denen sich König Matthias während seines böhmischen Feldzuges und auch später oft aufgehalten hat: im Gebiet von Schlesien und in der Lausitz. In Wrocław wurde der grosszügige Fortbau des Rathauses gerade durch die mit der Regierung des Königs Matthias verbundenen Ordnung und Sicherheit ermöglicht. In einem der wichtigsten Etappen der mehrere Jahrhunderte umfassenden Baugeschichte des Wrocławer Rathauses — also nach 1469 — entstand das südliche Schiff des Remters, des grossen dreischiffigen Prunksaals im Obergeschoss und seine bauplastische Dekoration. Laut den Aufzeichnungen und den auf den Schlusssteinen des Saales befindlichen Jahreszahlen begann man 1471 mit dem Bau und beendete ihn 1481. Die Dekoration der Umrahmungen der Saalöffnungen erweckte unsere Aufmerksamkeit. Im Tympanon der aus dem Remter in das anstossende Zimmer des Bürgermeisters führenden Tür fällt das Wappen des Königs Matthias auf, das wiederum als ein Beweis dienen kann, dass der König auch in irgendeiner Beziehung zu dem Bau stand. Das Tympanon ist zu beiden Seiten von Fialen und reich geschmückten Säulen eingefasst, den inneren Rahmen aber bildet die mit prächtigem Stabwerk verkleidete Tür; eine Analogie zur Lösung mit gestaffelter Verzweigung und

Kragstein des Grosshottes in der Burg von Buda.

Ausgehend von der Gleichartigkeit der Einzelformen scheint die Annahme nicht übertrieben, dass zwischen dem Bau des Wroclawer Rathauses und dem in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts stattfindenden Burgbau ein gewisser Zusammenhang bestand.

Eine Gelegenheit zur Formübernahme konnte sich leicht geben: König Matthias hielt sich mit seinem Gefolge gerade in jenen Jahren länger in der Hauptstadt Schlesiens auf, als der Rathausbau mit dem grösstem Schwung betrieben wurde. Anhand der Analogie mit der zwischen 1471—1481 entstandenen Wroclawer Öffnungsumrahmung können wir den Budaer Fund mit grösster Wahrscheinlichkeit in die Zeit zwischen 1470 und 1480 datieren. Die Annahme hinsichtlich der Baubeziehungen zwischen der Burg von Buda und Wroclaw stützt sich auch noch auf den Umstand, dass auch am Wroclawer Rathaus der Rippentypus der Unterkirche der Burgkapelle von Buda erscheint. Eine Ausstrahlung der Schlesischen Formen und neue Parallelen zu den Budaer architektonischen Einzelformen können wir unter dem Matthiaswappen an der Tür neben der Eingangstreppe des Görlitzer Rathauses entdecken.

Die späteste gotische Denkmälergruppe der Burg von Buda fand im Gebiet des mittelalterlichen Ungarn so nahe Parallelen, welche nicht nur auf einen Stileinfluss, sondern auch auf eine enge Verbindung der Werkstätten schliessen lassen. Die Analogien weisen mit Entschiedenheit in zwei Richtungen: nach der Pester Innenstadtkirche und nach Cluj (Kolozsvár—Klausenburg). Eine der Umbauperioden der Pester Innenstadtkirche fällt in die Regierungszeit des Königs Matthias. Damals erweiterte man die Kirche mit Seitenkapellen und erbaute die stabwerkverzierten Nord- und Südportale (Abb. 8.) Am deutlichsten sind die Beziehungen zur Budaer Werkstatt aber in der Türausgestaltung des Kirchenoratoriums nachweisbar (Abb. 1.) Vergleichen wir die Zeichnung ihres Profils mit der Tür aus dem »Grosshof« der Burg von Buda (Abb. 3—4), so stellt sich heraus, dass diese an beiden Stellen — abgesehen von unwesentlichen Abweichungen — übereinstimmen. Die Tür des Oratoriums der Innenstadtkirche dürfte um 1482 unter der Mitwirkung der Budaer Werkstatt entstanden sein.

Die formvergleichenden Untersuchungen waren in Cluj bei zwei nennenswerten mittelalterlichen Bauwerken von Erfolg gekrönt. Dasselbe Prinzip der Stabwerkverkleidung und der Profilierung des Tores im »Grosshof« von Buda spiegelt das Westportal der Kirche in der Farkas-Strasse zu Cluj wider (Abb. 7). Die mit je einem Stab in den seitlichen Auskehrlungen

erweiterte Fassung des »Schwalbenschwanz«-Profilelementes ist nicht nur eine exklusive Besonderheit des Fensters des »äusseren Stützpfilers« (Abb. 5), sondern auch Teil der Profilmotivik des imposanten Clujer Doppelportals. Die Kirche der Farkas-Strasse zu Cluj wurde von Observantenmönchen am Ausgang des 15. Jahrhunderts erbaut. Wir sind in der, unter den ungarischen Verhältnissen, ganz selten glücklichen Lage, auch den Baumeister zu kennen. Datierte Urkunden des Königs Matthias aus den Jahren 1487 und 1490 bestätigen, dass das Kloster und die Kirche der Observanten auf ausdrücklichen königlichen Wunsch erbaut wurden. In seinem, aus dem Jahr 1490 stammenden Diplom erteilt der König dem Mönchbaumeister Bruder Joannes Vollmacht zur Ausführung der Bauten. Über dem Bruder Joannes wissen wir ausser der Tatsache, dass er der Leiter der Bauarbeiten in der Farkas-Strasse war, nichts sicheres, doch lassen die Übereinstimmungen gewisser Einzelformen die Kirche in der Farkas-Strasse mit denen der Budaer Plastiken die Schlussfolgerung ziehen, dass der Meister vor Angriffnahme der Bauten zu Cluj in der Budaer königlichen Steinmetzwerkstätte gearbeitet, zumindest aber deren Werke gründlich gekannt haben dürfte. Diese Hypothese stützt sich auch auf den Umstand, dass nicht nur zwischen den Werken von Buda und der Kirche in der Farkas-Strasse zu Cluj eine enge Verwandtschaft besteht, sondern auch zwischen ersterem und dem Clujer Franziskanerkloster in der Altburg, an dem die Beteiligung des Bruder Joannes schon seit langem von der Fachliteratur vermutet wurde. Im Formenschatz des Franziskanerklosters der Altburg konnten auf jedes einzelne Stück des in den Ausgrabungen von Buda zum Vorschein gekommenen und in unserer Studie veröffentlichten rekonstruierten Tür- und Fenstereinfassungen analoge Einzelformen gefunden werden. Das Tor des »Grosshofes« und die Refektoriumstür des Clujer Klosters (Abb. 18.) sind identischen Aufbaus. Engste Übereinstimmung der Profile verbinden die Fensterumrahmung des »äusseren Stützpfilers« mit einem der Refektoriumfenster des Franziskanerklosters (Abb. 13—14). Die ebenfalls im Refektorium befindliche Vorlesernische zeigt mit ihrer Deckendekoration (Abb. 9—10) dieselbe Linienführung in der Ornamentik wie der blendverzierte Steinsturz in der Glyptothek der Fischerbastei.

Die Tatsache der Zusammenhänge zwischen der Clujer und der Budaer Bautätigkeit am Ausgang des 15. Jahrhunderts ist nicht allein durch die gleiche Durchbildung der Einzelformen erwiesen; auch in der Konstruktion tritt die enge Verwandtschaft des Refektoriums des Clujer Klosters mit den bei den Ausgrabungen freigelegten baulichen Resten des Budaer Palastes klar hervor. Beispielsweise sei die

zweigescho sige Lösung der südlichen Grossen Halle erwähnt: das Tonnengewölbe des unteren Raumes wird vom Pfeiler des oberen Saales durchschnitten. Dasselbe finden wir auch in Cluj.

Die baugeschichtlichen Ergebnisse unserer Studie können wir abschliessend im folgenden zusammenfassen. In den 70er Jahren des 15. Jahrhunderts bürgerte sich bei den Palastbauten in der Burg von Buda — wahrscheinlich dank den aus Südostdeutschland kommenden Einflüssen — in der Bauplastik ein spätgotischer Dekorationsstil ein, der die Tür- und Fensterum-

rahmungen mit reichem Stabwerkschmuck umkleidete. Die Werkstatt, die diese Bauten ausführte, ist auf den um 1480 entstandenen Einzelformen der Pester Innenstadtkirche zu erkennen. Ebenfalls deuten auf einen unmittelbaren Zusammenhang mit der Werkstatt der Budaer Burg die am Ausgang des 15. Jahrhunderts ausgeführten Clujer Bauten der Kirche in der Farkas-Strasse und des Franziskanerklosters, die mit der Tätigkeit des Bruders Joannes in Verbindung gebracht werden können.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Tür des Oratoriums der Pester Innenstadtkirche
 Abb. 2. Auf dem Grabungsgelände im »Grosshof« zutage gekommene Türeinfassung. Rekonstruktion von D. Várnai
 Abb. 3. Profil der Oratoriumstür der Pester Innenstadtkirche
 Abb. 4. Profil der Türeinfassung des »Grosshofes«
 Abb. 5. Die am Fundort des »äusseren Stützpfilers« ausgegrabene Fenstereinfassung. Rekonstruktion von J. Ilosfai
 Abb. 6. Ein Fenster des Refektoriums des Clujer Franziskanerklosters. Abmessung und Ergänzung von K. Lux
 Abb. 7. Westeingang der Kirche in der Farkas-Strasse zu Cluj. Abmessung und Rekonstruktion von K. Lux
 Abb. 8. Südportal der Pester Innenstadtkirche. Messung und Rekonstruktion von K. Lux
 Abb. 9. Decke der Vorlesernische im Refektorium des Franziskanerklosters zu Cluj
 Abb. 10. Fenstereinfassung aus der Burg von Buda in der Glyptothek der Fischerbastei. Abmessung und Rekonstruktion von F. Horler
 Abb. 11. Eckstück der im »Grosshof« benannten Grabungsgelände zum Vorschein gekommenen Türumrahmung
 Abb. 12. Detail vom Westportal der Kirche in der Farkas-Strasse in Cluj
 Abb. 13. Profil der am Fundort »äusserer Stützpfiler« zum Vorschein gekommenen Rahmungssteine
 Abb. 14. Fensterprofil aus dem Refektorium der Franziskanerklosters zu Cluj
 Abb. 15. Profil des Westeingangs der Kirche in der Farkas-Strasse zu Cluj
 Abb. 16. Profil der Refektoriumtür des Clujer Franziskanerklosters
 Abb. 17. Gegenwärtiger Zustand des Westportals der Kirche in der Farkas-Strasse zu Cluj
 Abb. 18. Eingang zum Refektorium des Franziskanerklosters zu Cluj
 Abb. 19. Das Refektorium des Franziskanerklosters zu Cluj. Querschnitt